

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland, Jaargang 16

1 ● 2017

Het Stenen

Het Stenen Hoofd is een Amsterdams plantenoord van formaat. Circa tweehonderd soorten hebben hier hun domein; een buitengewoon aantal voor een amper één hectare groot terrein. Muurplanten voeren er de boventoon, vergezeld door 'wereldse' plantengroei met vertegenwoordigers van alle continenten.

Levend verleden

Nabij het Amsterdams Centraal Station ligt het Stenen Hoofd, een landtong die fier Het IJ in steekt. Het stamt uit 1905 en is voorzien van robuuste kademuren. Vroeger lag hier het afvaartpunt van de Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaartmaatschappij, de latere Holland-Amerika Lijn. De plek voldeed niet en men nam de wijk naar het Oostelijk Havengebied. De bedrijvigheid bleef, met graansilo's, los- en laadactiviteiten en een aansluiting op het spoor. Tot aan 1984, toen de laatste silo werd stilgelegd. Nu rest de historie.

Het Stenen Hoofd draagt met recht zijn naam; het is bestraat met oude klinkers, betonplaten en omlijst

met basalt. De plek oogt verlaten, maar dat is schijn. De natuur is de nieuwe bewoner geworden, in een unieke hoedanigheid en met een spraakmakende flora. Het gebiedje grossiert in bijzondere soorten, waardoor het nu landelijke bekendheid geniet.

Een eldorado vol varens

De nijverheid verdween, de natuur deed zijn werk. Weer en wind werkten in op de muren en op het voegwerk. Het geheel raakte overgroeid met een markante muurvegetatie, gedomineerd door varens. Bolman, een bekende Amsterdamse plantenkenner, maakte daar al vroeg melding van. In zijn boekje 'Wilde planten in en bij Amsterdam'

(1976) noteert hij: "De IJkade bij het Stenen Hoofd draagt een rijke begroeiing, met veel mannetjesvaren en ook gewone eikvaren." Met Bolmans' boekje in de hand ging ik op zoek. En inderdaad de varenrijkdom is indrukwekkend en ik doe nieuwe ontdekkingen. In 1995 toon ik schrijver Koos van Zomeren de pracht, die dit in woorden vangt "Meteen achter het Centraal Station al vind je de kademuren, vochtig en schaduwrijk. Grote brokken basalt, gevoegd met kalkmortel. Een eeuw oud en al die tijd op een prettige manier behoeft voor onderhoud. De wanden zijn uitbundig behangen met groen, vooral varens." Het Stenen Hoofd staat nog altijd stampvol met varens, die zich verdringen om een plekje. Mannetjesvaren staat er letterlijk mannetje aan mannetje met talloze eikvarens, deels gewone en in toenemende mate brede eikvaren. Binnen dit varentapijt gaan minder forse varens schuil. Bescheiden in maat, maar groot van naam; met naast steenbreekvaren, speciaal schubvaren. Schubvaren is een van de meest kwetsbare, zeldzame

Hoofd

hét domein van een unieke urbane flora

● Het Stenen Hoofd.

Highlights van het Stenen Hoofd

Beeldbepalende muurflora: schubvaren, steenbreekvaren, gewone en brede eikvaren, mannetjesvaren, muurvaren, plat beemdgras, bezemkruiskruid, grote zandkool, muurpeper, muursla, recent Portugese laurierkers, muurnavel, spoorbloem en stengelomvattend havikskruid.

Daarnaast op stenige plekken op het maaiveld: Noorse ganzerik, doornappel, bonte luzerne, grijskruid, hoge dravik, stijve windhalm, kegelsilene, wondklaver, zandwolfsmelk, handjesgras.

planten uit onze flora, en het aantal op het Stenen Hoofd overtreft in hoge mate de aantallen elders. In 2016 waren het er welgeteld 737. Niemand had voorzien dat die ene pionierende plant uit 1987 een dergelijke ontwikkeling zou doormaken.

Varens als schubvaren stellen hoge eisen aan hun milieu. De groeiplaatsen moeten voldoende vochtig zijn, enige ouderdom bezitten en er moet kalk beschikbaar zijn. Op het Stenen Hoofd wordt aan deze voorwaarden voldaan. Vanwege de ideale condities werd het Stenen Hoofd

in 2008 uitverkoren als 'ontvangstlocatie' voor een groepje van vijftig blaasvarens, een in Nederland sterk bedreigde soort. De varens kwamen van het defensie terrein Kamp Soesterberg. Legervoertuigen waren door deze zeldzaamheid ingesloten geraakt en dit maakte verplaatsing van het materieel onmogelijk.

Uiteindelijk werd een deel van de varens getransplanteerd op het Stenen Hoofd. Dat was geen succes, in 2012 kwijnde de laatste plant weg. Soorten die spontaan zijn aangeemonsterd doen het aanmerkelijk beter. Zo zijn er mooie, kleurrijke

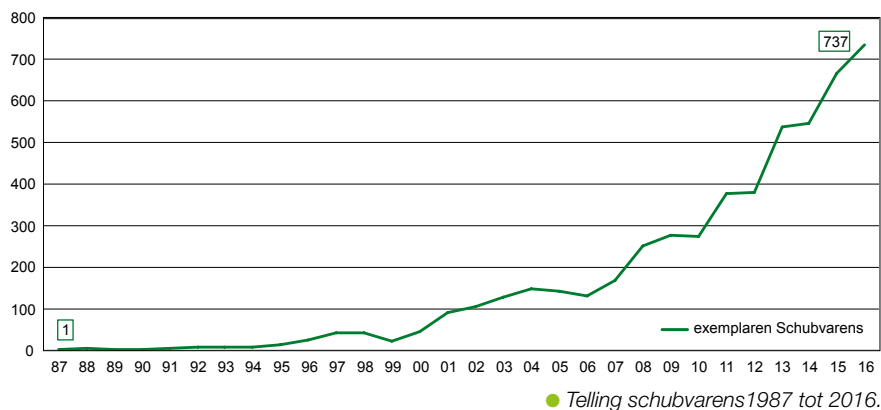
vegetaties ontstaan met grote zandkool, muursla, vlasbekje, koninginnekruid en wilgenroosje. Daarbinnen hebben zich nieuwkomers gevestigd, waaronder bijzonderheden als spoorbloem, muurnavel en stengelomvattend havikskruid.

Planten van weleer; rariteiten op Amsterdamse bodem

De flora van het Stenen Hoofd mixt verleden en heden. Naast muurplanten gedijen hier spoorwegplanten en planten die samenhangen met de vroegere nijverheid. Met de overslag van goederen zijn er zaden van 'vreemde' planten onbedoeld meegekomen, ter plekke gekiemd en opgeschoten. Een aantal heeft zich blijvend kunnen vestigen en hoort nu tot het floristisch erfgoed. Het Stenen Hoofd herbergt al met al een bonte verzameling 'vreemdelingen', waarbij geen werelddeel zich onbetuigd laat. Grijskruid is van Euraziatische origine, doornappel stamt uit Noord-Amerika, stijve dravik heeft een mediterrane achtergrond en bezemkruiskruid is

Muurnavel (*Umbiliscus rupestris*)

Het klimaat in Nederland wordt warmer en vochtiger. Dat heeft impact op de stedelijke natuur en is op het Stenen Hoofd te ervaren. Neem muurnavel. Het is een opvallende bewoner van rotsen, karakteristiek voor de Zuidwest-Europese, de Atlantische Britse en Franse kusten. Met het veranderende klimaat schuift de plant noordwaarts. In 2003 werd op het Entrepotdok in Amsterdam een eerste voorpost bereikt, gevolgd door het Stenen Hoofd (2010). Muurnavel is het hele jaar door goed te herkennen aan de ronde, wintergroene, vlezig-sappige blaadjes, die doen denken aan die van waternavel. Anders dan waternavel is muurnavel een vetplantje waartoe ook vetkruiden (sedums) als muurpeper behoren.

Schubvaren (*Asplenium ceterach*) (ZZZ / RL / wettelijk beschermd)

De grootste attractie van het Stenen Hoofd is de schubvaren. Ze is gebonden aan oude, verweerde, kalkrijke muren. In Nederland bereikt deze varen de noordgrens van het areaal. Ons land telt een handvol vaste groeiplaatsen, waarbij het Stenen Hoofd veruit de grootste populatie bezit. Schubvaren groeit, anders dan de meeste varensorten, in de volle zon. In droge tijden rolt het blad zich als een koker op, waardoor uitdroging wordt voorkomen. De sterk geschubde onderkant, waaraan de soort haar naam ontleent, is dan goed zichtbaar.

Stengelomvattend havikskruid

(*Hieracium applexicaule*) (ZZZ / RL)
Het Stenen Hoofd blijft verrassen! Er verdwenen soorten, maar er is ook sprake van opmerkelijke nieuwkomers. Stengelomvattend havikskruid, een markante muurplant, is een van de topaanwinsten. Lange tijd was dit exclusieve havikskruid tot Maastricht beperkt en daar strikt gebonden aan historische bouwwerken; oude stadsmuren, stadspoorten en vestingwerken. Recent heeft de soort enkele nieuwe posten ingenomen in Valkenburg (na 1950), Utrecht (1996), Egmond aan de Hoef (2007) en in 2015 op het Stenen Hoofd!

een exoot uit Zuid-Afrika. Een deel van de vreemde import is van tijdelijke aard gebleken, met name prachtige akkerplanten als groot spiegelklokje, dreps, akkerboterbloem, kooltjesvuur. Met het stoppen van de graanoverslag kwam er een einde aan de toevoer, en een exit van vele exoten. Exotische importsoorten heten in botanische kringen adventieven. Decennialang waren ze in de mode en bij veel floristen, en niet de minsten, geliefd. Er werd driftig naar gezocht, waarbij

het op naam brengen een uitdaging was. In Amsterdam maakte Bolman naam als adventievenman en het Stenen Hoofd was zijn favoriete plek. Zelf speurde ik begin jaren

tingwerken) tot de rijkste urbane natuurterreinen van ons land. Het Stenen Hoofd biedt extra's. Het is eigentijdser met naast weelderig begroeide muren, elementen van een

Met de overslag van goederen zijn er zaden van 'vreemde' planten onbedoeld meegekomen

tachtig bij de silo's intensief naar rariteiten. Van enkele vreemdelingen verzamelde ik materiaal, dat blijvend deel is van de collectie van het Nationaal Herbarium. Daar liggen ze als curiosa in depot zonder Nederlandse naam: *Phalaris paradoxa*, *Bromus longipedicellata* en *Arrhenatherum bulbosum*.

Levend(ig)e toekomst

Het Stenen Hoofd behoort samen met de levende muren van Middelburg (kaaimuren), Den Bosch (Binnendieze) en Maastricht (ves-

industriële flora, met spoorplanten en allerlei nieuwe urbane planten. Twintig jaar geleden raakte ik, na een uitvoerige inventarisatie, van de bijzondere floristische betekenis van het Stenen Hoofd doordrongen. In de zomer van 2016 is de flora hier opnieuw onder de loep genomen en minutieus geïnventariseerd met klinkende resultaten. Voor de totale inventarisatielijst 1998-2016 QR-code. Daarmee herleeft ook het eerdere pleidooi (Denters, 1997): "Uitbundig begroeide muren zijn in Nederland zeldzaam geworden, dat

Hoge dravik (*Anisantha diandra*)

Op het Stenen Hoofd groeien markante grassen. Hoge dravik is een 'erfenis' uit het verleden en waarschijnlijk met goederen vanuit zuidelijk Europa meegekomen. Aanvankelijk droeg dit gras het etiket 'adventief' maar inmiddels is het volledig ingeburgerd. Het Stenen Hoofd, met een registratie in 1985, staat te boek als een eerste thuishaven voor deze soort in Nederland. Andere opvallende grassen: plat beemdgras, handjesgras, stijve windhalm, eekhoorngras, zwenkdravik, naast de gewonere ijle dravik.

● Zandwolfsmelk

is zorgelijk. Op het Stenen Hoofd is die zorg snel vergeten. Daar kun je alleen maar enthousiast zijn. Al die zeldzame planten, dat is speciaal. Dat durf ik zonder schroom te zeggen, omdat ik inmiddels heel wat topmuren heb bekeken. Veel daarvan zijn prachtig begroeid, maar zo als op het Stenen Hoofd dat zie je toch zelden. Het Stenen Hoofd verlangt een passende toekomst, met behoud van waardevolle natuur, geïntegreerd in zijn historische omgeving. Liefst blijft het ruig, een rafelrandje, deel van de 'informele' stad, met alternatief gebruik maar ook inspelend op de mooie ligging en eventueel met passende nieuwe grootstedelijke functies. Het verdient een permanent muurplantenreservaat te zijn. Het eerste in ons land en te bezoeken voor een ieder die dat maar wil. En met een nieuwe steiger langs de muur, zodat alles wat de muur voor-schotelst prachtig en van dichtbij kan worden bewonderd.“ Gelukkig gaat het de goede kant op. Het Stenen Hoofd is met zijn natuur een begrip geworden, een infobord bij de entree getuigt daarvan. Het gebiedje heeft een groene planologische status ver-

Zandwolfsmelk (*Euphorbia seguieriana*) (ZZZ / RL wettelijk beschermd)
Zandwolfsmelk is een uiterst zeldzame soort, ze staat nog alleen substantieel op een spoorlijn aan de Rijn bij Arnhem. Op het Stenen Hoofd is er met 10-tallen planten perspectief, terwijl de omstandigheden weinig gunstig lijken. Ze groeit schijnbaar tegen de verdrukking in op flink belopen delen, samen met ke-gelsilene en wondklaver. Gelukkig heeft de soort ook nog een uitwijk gevonden op de aangrenzende muur; ze is daar geaard op de aanpalende stootbalk. De eerste melding van zandwolfsmelk op het Stenen Hoofd stamt uit 1995. In de beginjaren wisselde ze van plek, nu heeft ze min of meer een vaste 'spot'.

worven, waarbij het in de stedelijke structuurvisie geplaatst is onder de noemer: 'uniek en te behouden cultuurhistorisch, natuurhistorisch, landschapsarchitectonisch monument.' In aansluiting daarop zijn de kademuren opgenomen in de Amsterdamse Hoofdgroenstructuur. Het beheer vraagt nog aandacht. Wellicht kan Natuurmonumenten of Landschap Noord-Holland daarbij een unieke partner zijn, waaraan de stad zich verbindt. Voor het Stenen Hoofd zou dat winst zijn en evenzo voor de leden van deze natuurorganisaties, om te ervaren dat er ook belangrijke natuurplekken midden in de stad zijn!

Ton Denters
 tondenters@hetnet.nl

Literatuur

- BOLMAN, J., 1976. Wilde planten in en bij Amsterdam. Thieme-Zutphen.
- GEMEENTE AMSTERDAM, 2011. Groen en water/hoofdgroenstructuur, p. 242-248. In: Structuurvisie Amsterdam 2040.
- DENTERS, T., R. REUSINK & B. VREEKEN, 1994. Van heinde en verre; adventieven op haven- en industrieterreinen: p. 63-65. In: Van muurbloem tot straatmedelief, wilde planten in en rond Amsterdam. KNNV-Utrecht.
- DENTERS, T., 1997. Het Stenen Hoofd, eldorado voor varens, p. 10. In: Landschap Noord-Holland, no. 3.
- DENTERS, T., 2004. Stadsplanten. Fontaine-'s-Graveland.
- MELLE, M. VAN, 2000. Westerdoksdijk wordt woonwijk, p.102-107. In: Ons Amsterdam, jrg. 52:
- ZOMEREN, K. VAN, 1995. Vooral Varens; p. 88. In: Wat wil de koe. De Arbeiderspers-Amsterdam/Antwerpen.